

**EKONOMİK GELİŞME NASIL BAŞLAR :
BİR SOSYAL DEĞİŞİM TEORİSİ**

Everett E. HAGEN

Çev.: Ass. BİLAL Murat ÖZGÜVEN

Bu makale, gelenekçi bir toplumun devamlı bir teknolojik gelişme içinde olan yahut diğer bir deyimle, fert başına düşen üretimin ve gelirin devamlı yükseldiği bir toplum haline nasıl dönüştüğü hakkında bir teori öne sürmektedir. Bundan sonraki kısımda gelenekçi toplumun özellikleri belirtilecektir. Böyle bir toplumun devamlı teknik ilerleme halindeki bir topluma dönüşümü ile ilgili olarak öne sürdüğümüz hipotezler sosyal değişimin diğer şekillerinin analizinde de yararlı olabilir.

Bu teori sosyal değişmeyi diğer etkenlerden bağımsız olarak harekete geçilen tek bir faktörün varlığını iddia etmemektedir. Aslında genel bir toplum modeli ileri sürülerek fiziki çevrenin, sosyal yapının, kişiliğin ve kültürün elemanları arasındaki karşılıklı ilişkiler incelenmiştir. Bundan, hemen hemen her şey herhangi bir şeyin olmasına sebep olabilir gibi bir tez çıkarılmamalıdır. Ancak bazı faktörler değişimi başlatmak konusunda özel önem taşırlar, fakat bunların etkisi sadece toplum açısından ilişkileri incelendiğinde anlaşılabilir. Bundan da genel sistem analizinin toplumsal teorinin ilerlemesinde çok verimli bir yol açtığı anlaşılmalıdır. Burada özel olarak verilmesi dolayısıyla model oldukça daralttırılmış ve basitleştirilmiştir (1).

(*) Journal of Social Issues (January, 1963) s. 20 - 34 ten alınmıştır.

(1) Bu model Everett E. Hagen'in **On the Theory of Social Change** (Homewood, Illinois: Dorsey Press, 1962) adlı kitabında daha geniş bir şekilde yer almaktadır. Bu makale esas olarak bu kitabın bölümlerinden özetlenmiştir.

Gelişmenin yokluğunu izah eden engellerle ilgili yalın ekonomik teorilerin aslında yetersiz kaldığı görülmektedir. Halkın toplam gelirinin tasarrufları oluşturabilmekten çok uzak olduğu ; gelirin düşük olduğu ülkelerde pazarın yatırımlar için uyarıcı olabilmekten çok uzak olduğu; nakliye olanakları ve enerji santrallerinin yüksek maliyetli olmaları nedeniyle az gelişmiş ülkelerin sahip olamayacağı şekilde belirlenen faktörler, aslında gelişmenin ön şartlarıdır. Bunlar ve bunlarla ilgili teoriler kendi içlerinden tutarlı olmakla beraber gerçekçi oldukları şüphelidir. Düşük gelirli toplumlar hakkındaki ampirik incelemeler, varlığı kabul edilen şartların ve gereklerin aslında mevcut olmadığı veya yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Gelişme açısından az gelirli ülkeler arasındaki fark Batı ile temas dereceleri arasındaki farklılıkla da açıklanamaz. Batının teknik bilgisiyle temas gelişme için ön şarttır, fakat bu ilişkinin yakınlık derecesinden bağımsız olarak bazı faktörler toplumun bu teknik bilgidan istifade edip edemeyeceğini tayin eder. Bunun en güzel misali olarak dört büyük Asya ülkesini gösterebiliriz. 1600 — 1900 yılları arasında Endonezya ve Hindistan Batı ile son derece yakın bir temas içinde idiler. Çin'in ilişkisi daha sınırlı, Japonya'nın ise çok azdı. Buna ilâveten Endonezya ve Hindistan, Batının yatırımların çoğunu çeken iki ülke olmuşlardır. Batının Çin'deki yatırımları sınırlıdır. Japonya ise, ekonomik gelişmenin gerçekleşmesinden önce Batının hiçbir yatırımına sahne olmamıştır. Ancak bu dört ülke arasında Japonya en önce kalkınmaya başlamış ve çok hızlı gelişmiştir. Endonezya en geri kalanıdır. Çin şayet ziraî problemini çözerse gelişmesi Hindistan'dan daha hızlı olacaktır.

Bu gerçekler bir gelişme teorisinin ısrarla belirtemeyeceği diğer bazı hipotezleri ortaya koymaktadırlar.

Ekonomik gelişme her yerde politik ve sosyal değişme ile çok sıkı bir bağıllık içinde oluşmuştur.

Lipset ve Coleman Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'da ekonomik değişme ve otoriter bir politik yapıdan «Rekabetçi» bir politik yapıya geçme arasındaki korelasyonu ispat etmişlerdir. Aynı

ilişkinin varlığı ekonomik gelişme içine giren diğer ülkeler tarafından da doğrulanmıştır (2). Bu ilişkinin zaman açısından bir incelenmesi yapıldığında önce ekonomik gelişmenin olduğu ve daha sonra da sosyal ve politik değişmeye sebep olduğu şeklinde bir kanaatin doğru olmadığı görülür. Aslında bu ikisi karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdır.

Değişime zorlayan güçler ne olursa olsun insan davranışın bütün yönlerine aksederler. Bu nedenle ekonomik gelişmeye geçişle ilgili olup da aynı zamanda politik değişmeyi açıklamayan veyahut ekonomik değişimin neticesi olarak gören bir teori şüpheyle karşılanmalıdır.

Modeli sunuşa hazır bir hâle getirmek üzere belirtilmesi gerekli son bir nokta; bugünkü az gelirli ülkelerin, hâlen Batıda geliştirilmiş olan teknolojiyi sadece taklit etmekle teknolojik bakımdan ilerleyebilecekleri hakkında Batılılarda çok yaygın olan bir kanaattir. Bu etnosentrik ve yanlış bir kanaattir. Sadece taklit etmek yeterli ve mümkün değildir. Batıdaki verimli bir işletme veya üretim şekli bu etkenliğini ham madde temini kolaylığı, hizmetler, nakliye, haberleşme gibi teknolojik, hukukî, iktisadî ve sosyal kurumların yapısal bir kompleks içinde oluşumuna borçludur. Fabrika içinde ve diğer birimlerle ilişkilerinde fevkalâde işliyen yönetim metodları kişilerarası ilişkiler bakımından paraleli olmayan karmaşık bir tutum ve tavırlar sistemine bağlıdır. Böyle bir üretim sürecinin kendi ortamından alınıp az gelişmiş bir ekonomide işlenmesini ve adapte olmasını gerçekleştirebilmek, yüksek düzeyde bir teknik ve bilhassa sosyal ve kültürel yaratıcılığı gerektirir.

-
- (2) S. Lipset, «Some Social Requisites of Democracy; Economic Development and Political Legitimacy», *American Political Science Review*, Vol, 53 march 1959); G.A. Almond, J.S. Coleman et. al., *The Politics of the Developing areas* (Princeton: University Press 1960). Bunların metodunun adapte ederek «A Framework for Analysing Economic and political change,» adlı makaleme esas aldım. R. Asher ond others, *Development of the emerging countries: An Agenda for research* (Washington, DC: Brookings Institution 1952).

Buna göre, ekonomik gelişmeye geçişin gerekleri; (a) oldukça yaygın bir yaratıcılık ve problem çözme kabiliyeti ve bunu kullanma eğiliminin varlığı ile (b) bedeni ve teknik iş gücü ile fizikî çevreyle ilgili tutumun, yaratıcı enerjinin sanat, savaş, felsefe, politika ve benzer konularda bir teknik geliştirmekten ziyade üretim teknolojisinde icatların artmasını teşvik edici ve destekleyici bir eğilim içinde olmasıdır. Ekonomik gelişme sürecinin bu yönünün incelenmesinin bir sosyal değişim teorisi için faydalı olduğu inancı içindeyim.

Üzerinde durulan nokta, dehalerin çokluğu değil, ancak birkaç bireyde yüksek seviyede ve bunu tamamlamak üzere toplumun fertlerinde normal ve yaygın bir yaratıcılığın var olmasıdır.

Gelenekçi bir toplumun bu gelenekçilik özelliğinin toplumun fertleri arasındaki düşük seviyeli yaratıcılıkla ilgili olduğunu gösteren deliller belirtilecektir. Ayrıca gelenekçi bir toplumda icatçı veya yaratıcı olabilmek durumunda olanların elit gruplar veya elit grupların alt kademeleri olduğunu düşünebiliriz. Bununla beraber köylüler ve şehirdeki hizmet işçileri hiçbir zaman yaratıcı olmak durumunda değildirler. Üretim süreci ile bizzat iştigâl, âlet ve makinelerle mşeguliyet elit tabaka tarafından küçük düşürücü ve basit bir iş olarak kabul edildiği çok iyi bilinen bir gerçektir. Kanaatimizce bu ekonomik gelişme teorisi kişiliğın yukarıda belirtilen bu iki yönüne greekli ağırlığı vermek zorundadır.

BİRİNCİ KISIM : GELENEKÇİ TOPLUMUN DENGELİLİĞİ

Gelenekçi bir cemiyet derken tradisyonel ziraat toplumunu kastetmekteyiz. Aynı zamanda avcılık, balıkçılık ve hayvancılık yapan gelenekçi toplumlarda vardır (3), fakat bunlarda pek nadir olarak el sanatları gelişebilir ve dolayısıyla bunlarda devamlı bir teknik gelişme görülemez. Gelenekçi bir ziraat toplumu ise birçok işlerin an'anevî şekillerde geliştiği bir cemiyettir. Bütün dünyada bu tip toplumların tipik özelliği olan iki karakteristiği burada belirtmek gereklidir.

(3) Endüstriyel toplumlarda teknik ilerleme bir müddet için de olsa durduğu zaman muhtemelen gelenekçi toplum haline geleceklerdir.

Bunlardan ilki; ekonomik, politik ve dinî bütün yönleriyle toplumsal yapının otoriter ve hiyerarşik bir düzen içinde olduğudur. Otoriter bir hiyerarşi sadece, hükümler olan küçük bir sınıfa itaat etmekle yükümlü büyük halk kütlelerinin varlığını ifade etmez. Aynı zamanda gelenekçi bir hiyerarşi içinde, belki en tepedeki bir veya birkaç kişi hariç, hemen hemen herkes kendi üzerinden gelen otoriter kararlara itaat etmek ve bunun karşılığında kendi altındakiler üzerinde otorite kurmak durumundadır. Bu durum, yaşlandıkça baba, koca ve köyün yaşlı bir üyesi olarak takındığı rollerle, sosyal ilişkilerinde artan bir otorite kazanan en basit bir köylü için de doğrudur.

İkinci sebep, bireyin toplum içindeki statüsünün tevarüs ettiği ve yeteneğe dayanmadığıdır. Kişi bu statüyü kazanmaz, onunla doğar. Politik yönden hâkim ve genellikle toprağa bağlı, ekonomik yönden güçlü aileler Silâhlı Kuvvetlere subay, serbest mesleklere eleman yetiştirdikleri gibi politik liderleri de bunlar çıkarırlar. İkinci derecedeki elit tabaka daha fazla bir hareketlilikle statüsünü devam ettirir.

Toplumun bu özellikleri üretim tekniğiyle birlikte gelenekçidir ve çok yavaş değişir. Tamamiyle gelenekçi ve değişmez bir toplum modeli aslında bir soyutlama ve ideal tip olmasına rağmen faydalı olabilecek şekilde gerçeğe yakındır. Yeryüzünde ziraatin başlangıcından 1600'lere kadar gelenekçi toplum yapısı her yerde geçerli olmuştur. Bazı hallerde bunun dışına çıkılabilmiş olmasına rağmen, bir iki yüz yıl için de tekrar gelenekçi topluma aynı teknoloji veya daha gelişmiş bir teknoloji içine dönmüştür.

Bugünkü ekonomik gelişmeye geçiş böyle bir çıkış halidir. Bu durumda gelenekçi toplumun niçin bu kadar devamlı olduğu, değişiklik şeklinde çıkışların nasıl oluştuğu ve nihayet modern değişim patlamasının neden olduğu gibi sorular sorulmalıdır.

İlk suale cevap olarak belirtilen bir özellik iktidar vasıtalarının elit zümrenin elinde olmasıdır. Gelenekçi otoriter hiyerarşik devlette, elit zümrelerin basit halkı zorla tahakkümleri altında tuttuğu söylenir. Böyle bir izah yetersiz görünmektedir. Küçük bir grubun cemiyetin yüzde doksanyedilik bir kesimini zorla onbes

yirmi sene veyahut bir iki nesil tahakkümleri altında tutabilmesi mümkün gözükebilir. Ayrıca bu tahakküm bu kadar sürebiliyorsa gerçekten kötü olup olmadığı düşünölmelidir. Fakat kütlelerin bizzat zor kullanılarak yüzyıllarca tahakküm altında tutulmaları mümkün değildir. Otorite hiyerarşik gelenekçi toplum yapısı, birinci derecede üsttekinin otoritesine icabet ederek otorite kullanmanın tatmin edici olması ve ikinci olarak da hayat şartlarının nesiller boyunca yarattığı kişiliklerin böyle kalmaya devam etmesi nedeniyle devam edebilmiş olmalıdır.

Yaratıcı ve Yaratıcı Olmayan Kişilik :

Otoriter sosyal yapının tahminkâr oluşumun muhtemel nedenlerini izah etmek üzere konudan ayrılarak kişiliğin bazı yönlerine değinmek faydalı olacaktır.

Gelenekçi toplumlarda birçok üst tabaka mensupları hayatın değersiz materyal trafiyle meşgul görünmekten çekinmeleri nedeniyle enerjilerini ekonomik gelişme yönünde etken bir şekilde değerlendirmekten uzaktırlar. Bu çekingenlik, etkili bir iş sahibi olmanın gerektirdiği detaylarla meşgul olmaktan, fizikî ve teknik iş gücünü değerlendirmekten yâni «ellerini kirletmekten» uzak durmayı gerektirir. Umumiyetle bu çekingenlik şuuraltından gelen bir davranıştır ve bireyler bunu inkâr ederler. Çünkü onlar böyle bir işe karşı daha olumlu bir tavır takınabilecek ne orta tabakanın üst kesiminden ne de elit zümreden bir kimse bulunabileceğine ihtimal vermezler. Bu tutumun sebebi nedir?

Sebepler oldukça geniştir. Aşağıdaki şekilde açıklanabilirler. Her toplumda ayrıcalı bir pozisyonu elinde tutan veya onu kazanan herkes rahat olabilmek için o mevki kendisine uygun, lâıyk ve meşrû görmelidir. Şayet bu mevki kabiliyeti ile elde etti ise bu muhasebe çok kolaydır. Bu pozisyonu orada doğmak şeklinde tesadüfen elde etti ise bu mevkiin kendisine lâıyk olduğunu, çünkü basit halktan üstün olduğunu hissetmek zorunluğundadır. Tipik olarak gelenekçi toplumda elit bir birey, doğuştan üstün ve basit halktan daha seçkin olduğunu hisseder. Bu yüksek seçkinliğin bir ifadesi, hayatın kaba materyal detaylarıyla uğraşmamaktır ve çok

belirgin bir özelliktir. Mamafih bu tutum tarihsel bir şekilde gelişmiş olabilir. Bir defa oluştu ise elit çocuk bebeklikten itibaren bu durumu büyüklerin tutum, davranış ve konuşmalarından idrak yoluyla kapar ve benimser. Sekiz yaşına geldikten sonra bu kişiliği tamamiyle benimsemiştir.

Sadece bu tutum yalnız başına sosyal ve politik yönden yeniliklerin yokluğunu açıklamaya yetmez. Ancak çok alçak düzeydeki bir yaratıcılık. Bu sahalarda olduğu gibi üretim tekniğinde de bir yenilik olmayışını izah edebilmektedir.

Alçak düzeydeki yaratıcılığın oluşumu ve neticelerinin izahı oldukça güç bir çabayı gerektirir.

Yaratıcılığın mühim bir elemanı biyolojik özelliklere dayanan zekâdır. Ancak bireyler her nekadardaki tevarüs ettikleri entellektüel kapasite yönünden farklılıklar gösteriyorlarsa da en sağlam deliller bile gelenekçi toplumlar ile diğer toplumların fertleri arasında bu açıdan farkedilebilecek bir avaraj farklılık göstermekten uzaktırlar.

Her iki toplumda da değişik dereceler gösteren zekâ farklılıkları mevcuttur. Gelenekçi toplumlardaki fertler daha az zekî oldukları için daha az yaratıcıdırlar diye bir şey söylenemez.

Yaratıcılığın daha etken bir elemanı belli tavır ve tutumlardır. Formal psikolojik bir ifade ile yaratıcılığa temel olan özellikler yüksek başarı ihtiyacı, yüksek otonomi ihtiyacı, yüksek düzen ihtiyacı (bu konu daha fazla açıklamayı gerektirir) ve bir fenomeni tesadüfi birtakım saçak ilişkilerden ziyade anlaşılır bir kavramsal ilişkiler teşkil eden bir sistem olarak görebilme kabiliyetidir.

Yüksek başarı ihtiyacına sahip bir kimse, bir problemle karşılaştığı zaman veya ilgilendiği konuda yeni ve özel bir durumla karşılaştığı zaman artan bir zevk ve sevinç veyahut kronik bir huzursuzluğun azaldığını duyar. Kapasitesini kullanmaktan duyduğu sevinçle enerjisini durumu anlamaya ve duruma hâkim olmaya sevk etmeye yönelir. Yüksek otonomi ihtiyacına sahip bir kimse kendisini ilgilendiren sahada bir durumu araştırdığı zaman, bunu zevkle yapar ve değerlemesi tatmin edicidir.

«O işi bildiğini» düşünmez, fikirler arar, fakat neticede bir

perspektif kazandığı zaman ayrımlarının ve değerlemelerinin doğru olduğunu kabul eder. Başkalarının değerlemelerinin kendisinininkinden farklı olması hakkında hiç bir huzursuzluk duymaz. Alışılmış görüşlere sadece isyan etmiş olmak için karşı gelmez, fakat başkaları tarafından kabul edildiği için de kabul etmez. Roger'in ifadesiyle «tekamülcü muhakemenin nüvesi ondadır» (4).

Yüksek otonomi ve aynı zamanda yüksek düzen ihtiyacına sahip kimse buradaki anlamıyla rahatsızlık vermeyen bir düzensizliği toleransla karşılar. Çünkü dünyanın düzenli bir yer olduğunu hissederek, düzensizliğin içinde kompleks ve tatmin edici bir ahenk olduğunu bilir. Daha yüksek seviyede bir düzen, varlığını kendisine hissettirinceye kadar düzensizliği toleransla karşılamaya hazırdır ve bundan zevk duyar. Böyle bir kimse belli konuda bir önceki faraziyelerine zıtlık gösteren bir fenomene karşı son derece uyanıktır. Çünkü bu fenomenin içerik olduğu düzeni kavrayabileceğinden emindir ve böylece dünya hakkında daha geniş bir anlayış kazanır. Poincaré'in ifadesiyle «sürprizle karşılaşma kapasitesine» sahiptir. Roger'in ifadesiyle tecrübeye açıktır (5).

Bu özellikler birbirinden bağımsız değildir. Teknik ifadeyle ortogonal olmayabilirler. Bu nedenle kişiliklerin bu şekil bir gruplandırılması meselenin köküne inmiyebilir. Ancak incelememiz için şimdilik yeterli olacaktır.

Bu kompleks kişilik, şimdilik «unreactive» (tepkisiz) diye ifade edeceğim bir tipte mukayese edilebilir. Bu tip düşük seviyeli bir başarı ve otonomi yüksek seviyeli bir bağımlılık ve itaat-tahakküm ihtiyacına sahiptir. Hayatın tesadüfi kuvvetlerin esiri olduğuna inanır.

Şayet birey problemleri analiz edebilmek bakımından kendine güvenmezse bir problemle karşılaştığı zaman bir çeşit huzursuzluk içine girer, başarısız olacağını düşünür ve problemlerden kaçır. Ancak bir grup ittifakı içinde rahat edebilir. Çoğunluk kararının azın-

(4) H.H. Anderson, ed., Creativity and Its Cultivation (New York: Harper Bros., 1959) s. 78

(5) Poincaré'nin bu ifadesi H.H. Anderson'un adı geçen kitabının 48. sayfasında Erich Fromm tarafından kullanılmıştır. Roger'in ifadesi a.g.e. s. 75

lık tarafından itirazla karşılandığı durumlarda bir düşünce çatışması karşısında olduğu ve taraflardan birini tercih etmesi gerektiği nedeniyle yine huzursuzdur. İster yaşlı bir kimsenin otoritesi ister gelenekçi toplumda daima mevcut hiyerarşik yapıdaki uygun bir kimsenin otoritesi olsun, kendisine yol gösterici bir otoritenin varlığından huzur duyar. Kendisi de otoriter bir pozisyon sahibi olmaktan hoşlanır. Bu hoşlanmanın bir sebebi karar vermek durumunda olduğu zaman bunu otoritenin neticesi olarak görmesidir. Kendi altındakiler otoriteye itaat etmekte rahatlık buluyorlarsa kararı hakkında şüphe etmezler. Kararın hatâli olduğu analiz sonunda ortaya çıkarsa huzursuz olmaz. Karar doğrudur, çünkü kararı veren o otoriteye sahiptir.

Bu tip ihtiyaçlar içinde olan bir kimse, varlığı problem teşkil eden fakat kendi ön yargılarına uymıyan bir fenomeni görmemezliğe gelmek eğilimindedir. Dünyayı esas olarak tesadüfî güçlerden meydana gelmiş olarak gördüğü için beklenmedik bir durum onun için uyarıcı olmaz. Böyle bir durum bu kimse için sadece tahrik ve başarısızlık kaynağı olarak gözükür.

Aşağıda bireyin dünyayı nasıl tanıyıp, algılayacağını tayin eden bebeklik ve çocukluk intibalarının şiddetli kızgınlık ve saldırganlık ihtiyacı içinde olmasına sebep olduğu belirtilecektir. Kişi ayrıca kendi saldırganlık ihtiyacının korkusu içinde olacaktır. Bu yüzden grup içindeki kuvvet ve iktidar ilişkilerinin açıkça belirtilmediği herhangi bir huzursuz durumunda çatışmaya sebep olacak saldırgan bir tutum ve tavır takınacaktır.

Bu yüzden bu kişilikte bir kimse kendisinin bir başkasının otoritesine itaat etmesini ve kendinden aşağıdakilere bir mantık çatışması olmaksızın emir vermesini meşru kılan belirgin bir hiyerarşik otorite yapısını memnunlukla karşılar. Buna ilâve olarak bireyin kişisel saldırganlık ihtiyacı, tasarrufu altındaki insanlara, çocuklarına, gençlere sosyal bakımından kendinden daha alt seviyede olanlara tahakküm etmekten zevk almasına sebep olur.

Görüldüğü gibi otoriter hiyerarşinin neden tatmin edici olduğunu gösteren iki yönlü bir sebep vardır. Bu kişilik tipine sadece

negatif bir etiket olan «yaratıcı olmıyan» ın yanında pozitif bir ifade olan «otoriter» etiketini de verebiliriz (6).

Her ne kadar bu iki kişilik tipinin mevcudiyeti aşıkâr ise de otoriter kişiliğin gelenekçi toplumların tipik bir özelliği olduğu tamamen bir faraziye-dir. Ancak böyle düşünmeye sebep, bu faraziye-nin yokluğu halinde gelenekçi toplum hakkında şaşkırtıcı olacak bir çok noktayı açıklayabilmekte yardımcı olmasıdır. Meselâ, gelenekçi bir toplumda kişilerin, dışardan bir başkası yeni bir metodun onların lehine olduğunu kuvvetle isbat etse bile, niçin gelenekçi metodlara ısrarlı bir mecburiyet hissederek bağlı kaldıklarını izah edebilmek ancak bu faraziye sayesinde mümkün olmaktadır. Ayrıca, birçok gelenekçi toplumda köy seviyesinde yerel problemler hakkındaki karar metodunun, çoğunluğun oyuna dayanmaktan ziyade, herkesin kabul edebileceği asgari müsterekleri getiren bir çözüm için köy ihtiyarlarının ittifakının gerektirdiğini bu faraziye ile izah edebilmekteyiz. Bu tip toplumlarda otoriter bir sosyal ve politik sistemin nasıl olup da uzun bir zaman devam ettiğini açıklayabilmek ancak bu sayede mümkün olmaktadır.

Birçok şaşkırtıcı fenomeni izah edebilmekteki yararı bu hipotezin kabul edilmesine sebep olan en güçlü faktördür. Mamafih otoriter kişilik tipinin gelenekçi toplumlarda fevkalâde yaygın olduğunu izah edebilmek için daha açık sebepler de vardır. Bunlar aslında gelenekçi toplumda çocukların çevresinin ve çocuk yetiştirme alışkanlıklarının bu tip bir kişilik yaratmaya dönük olduğu gerçeğine dayanır.

Çocukluğun geçtiği ortamın otoriter veya yaratıcı bir kişiliğin teşekkülüne sebep olacak tipte olup olmadığının tayininde en etken faktör bebeklerin ve çocukların tabiatı hakkındaki fikirleridir. Meselâ, ailelerin bebeklerin hassas ve bir zaman için korunmaya muhtaç organizmalar olduklarını ancak gelişme intibak ve kabiliyet konusunda bir potansiyele sahip olduklarını, geliştikçe, hayatı anlama ve onu manipüle edebilme kapasitesini elde edeceklerini kabul ettiklerini düşünelim. Bunu hayatın aksiyomatik bir gerçeği olarak kabul eden makul bir anne, çocuğun araştırmaları devam et-

(6) Bu, Adorno ve arkadaşları tarafından «The Authoritarian Personality» de çizilen tipe tamamiyle uymamaktadır.

tiğe onu muhtemel tehlikelerden korumak üzere gerekli tedbirleri alacaktır, fakat çocuğun kendi dünyasını araştırmasına müsaade edecek, bedenî kabiliyeti geliştikçe, hareket kabiliyeti genişledikçe bebeklik ve çocukluk devrini dolduran sayısız başarılarını ilgi ve zevkle takip edecektir.

Çocuk gelişmekte olan fizyolojik kapasitesini kullandıkça kendi açısından problem çözücü bir şekilde teşebbüs ve inisiyatif kullanmaktan zevk alacaktır. Çocuğun çevreye açılmasının, annesinin beşikten düşmemesi, elini kesmemesi, merdivenden yuvarlanmaması için gerekli tedbirleri önceden aldığı ve icabeden uyarı, ikaz ve sınırlamaları zamanında yapması sayesinde başarılı olduğunu düşünelim. Ayrıca çocuğun çevreyi tanımak için teşebbüslerinin annesinin bebeğin gelişme kapasitesine itimat etmesi ve her hareketine müdahale etmemesi sayesinde devamlı bir mani ile karşılaşmadığını kabul edelim. Bu durumda çocuk her başarılı problem çözümünden sonra bir zevk duyacaktır ve annenin memnuniyeti çocuğun sevincini arttıracaktır.

Bu şekilde çocukta inisiyatifinin mükâfat gördüğü muhakemesinin yeterli olduğu, problem çözmenin eğlence olduğu inancına sahip bir kişilik teşekkül edecektir.

Şayet çocuğun kendisine güvenmesi isteniyorsa, kapasitesi geliştikçe bir şeyler yapmaya teşvik edilmesi, yeniden bebeklik davranışına dönmek arzusu ile kendisi için birşeyler yapmak istemediği zaman da memnuniyetsizlik gösterilerek bunun önlenmesi gereklidir. Bir yaşına kadar ebeveynin yanında diğer yakınlarının tutumları da çocuğun davranışları üzerinde mühim etki yapar.

Alternatif olarak ailenin, çocukların dayanıksız organizmalar olduklarına, dünyayı anlamak ve manipüle etmek için doğuştan fazla bir kapasiteye sahip olmadıklarına inandığını düşünelim. Bu durumda çocuğa karşı ilk yıllarda aşırı bir hassasiyet ve vesvese ile davranılacak ve bunun neticesinde çocuk, kendi inisiyatifini kullanmak imkân ve alışkanlığından yoksun kalacaktır. Çocuğun inisiyatifini kullanma çabası çevreyi telâşa düşürdüğü için kendisini de telâşa düşürecektir. Bu durumdaki bir çocuk biraz büyüdükten ve ailesi terbiye edilmeye uygun çağa geldiğini düşünmeye başladığı zaman inisiyatif kullanabilme kapasitesini tamamen yitirmiş-

tir. Artık çocuk nasıl yaşaması, neyi yapması, neyi yapmaması gerektiği, iyi - kötü üve aralarındaki ilişki v.s. hakkında devamlı emir ve açıklamaların esiri olmuştur. Bu tip bir kimse insiyatif kullanma mecburyet ve çabası karşısında huzursuz olacaktır. Bu huzursuzluktan kaçmak onun için varlıkları çok mühim olan kuvvetli kişilerin emirlerine pasif bir şekilde itaat etmekle mümkündür. Kendi insiyatifini kullanma mecburiyetinde kalmaktan dikkatle kaçınır. Ayrıca başkalarının açıklama ve emirleri kendisine tesadüfi gözüktür ve bu da devamlı bir insiyatif huzursuzluğu ve kızgınlıklar yaratır. Bu kızgınlığı bastırsa bile ondan kurtulamaz.

Aynı şekilde yetişmekte olan kardeşleri ve akranlarının tutumları aynı etkiyi kuvvetlendiren modeller teşkil eder. Ailenin tutumunun çocuğa etkisi aile fertlerin kendi arasındaki ilişki tarafından da kuvvetlendirilir. Çocuğun varlığı ebeveynin hürriyetini ve kendi aralarındaki davranışları sınırlar. Çocuk kendileri dışında bir irade gücü teşkil eder ve onu her zaman kontrol edebileceklerinden emin değildirler. Şayet ebeveyn rahat ve kendinden emin kimseler iseler bu problemler onları şaşırtmaz. Fakat kendileri huzursuz ve dünyayı anlayamamış, yani yukarıda anlatılan tipte kimseler iseler, çocuk onları daha da huzursuz yapacak, hürriyetlerini kısıtlayacak ve neticede çocuktan nefret edeceklerdir. Çocuk bu nefreti mutlaka sezecek, her iki tarafta rahat davranmaktan korkacak ve çocuk huzursuzluğunu hayatının diğer safhalarında kendi altındakilere tahakküm etmek suretiyle gidermeye çalışacaktır.

Bebeklik ve çocukluk devrinde bu iki tip ebeveyn tipinden herhangi biriyle karşılaşması bireyin kişiliği üzerinde önemli etki yapacaktır. Burada kısaca çocuğun beş veya altı yaşlarına rastlayan masum seks devresindeki (period of infantile genitality) etki ele alınacaktır. Bu yaştaki çocuk artık babası gibi bir erkek olduğunu idrak etmeye başlar, babası gibi büyük bir insan olacağını düşünür ve başarılı bir şekilde babasına rakip olup olamayacağını hayal eder. Daha açık bir ifadeyle annesinin ilgisini çekmekte babasına rakip olur. Şayet ana ve baba idrak ve anlayış sahibi kimseler iseler çocuğun kişiliğini kabullenecekler ve ihtiyacı olan kadın ilgisini yeterli derecede kazanmasına müsaade edeceklerdir.

Ancak ilgisizlik ve huzursuzluk göstermeksizin istek ve ihtiyaçlarını frenlemesini ve tehir etmesini, böyle bir durum gerektiğinde

de bundan rahatsız ve huzursuz olmaması gerektiğini öğreteceklerdir. Böylece çocuk insiyatifinin mantıkî olmasını öğrenecek, ayrıca insiyatif kullanmanın emin ve zevk veren bir davranış olduğu hakkında edindiği daha önceki intibalarını kuvvetlendirecektir.

Şayet baba zayıf fakat anne kararlı ve gereğinde sert bir mizaca sahip ise çocuk annesinin dikkatini yine kazanacaktır, ancak bu sefer, ailesi ona anlayış gösterdiği ihtiyaçlarını anladığı ve normal seviyede tatminine imkân sağladığı için değil, babasının oğlunun ısrarlı teşebbüsü nedeniyle oğlu karşısında teslim olması sayesinde bu ilgiyi elde edecektir. Bu halde de bir miktar huzursuzluğa mal olsa bile çocuk insiyatifinin başarılı olduğunu görecektir.

Ebeveynin problem çözebilme konusunda kendi kabiliyetlerinden inanmadıkları bir durumu düşünelim. Bu durumda çocuğun insiyatifini değerli bir vasıftan ziyade bir tehlike işareti olarak yorumlayacaklardır. Neticesinde çocuğun babasına karşı masum seks devresinde ortaya koyduğu rekabet teşebbüsünden rahatsız olacaklardır. Çocuğun taşkınlıklarından huzursuz olacaklar ve çocuğa haddini bildireceklerdir. Böyle bir tecrübe çocuğun daha önceki insiyatif kullanma teşebbüsleri sonunda hissettiği kırgınlık ve huzursuzluk duygularını kuvvetlendirecek ve çocuğu alârma geçirecektir. Aynı şekilde bu hâdise çocuğun, ebeveyninin hareketlerini mantıksız şekilde kısıtlamasına karşı duyduğu rahatsızlığı artıracak, kızgınlığını ailesine karşı haykıramaması neticesi hayatının diğer devrelerinde kendi altındaki kimselere karşı mantıksız bir otorite ve tahakküm kurmak üzere gizli ve şiddetli bir eğilim besliyecektir. Bu tıpkı yatılı okula yeni başlayan bir çocuğun önceki devredeki çocuklardan yediği dayanın acısını bir sene sonra yeni gelen bir çocuktan çıkarmasına benzer.

Bu her iki tip ebeveyn kişiliğinin çocukluğun bu devresinde kızlar üzerindeki etkileri, bu esnada kızların öğrendikleri farklı seks rolleri nedeniyle erkek çocuklar üzerindeki etkileriyle paralellik göstermezler. Aralarındaki farklılık burada incelenmeyecektir.

Yaratıcı veyahut otoriter kişilik tipleri yukarıda bahsedilen şekilde oluşmaktadır. Bunun dışında burada bahsedilmeyen oluşum

tipleri de mevcuttur (7). Bu kısa açıklamanın kişilik tipleri ve oluşumu hakkında bir bilgi vermiş olması beklenir.

Görüldüğü gibi çocuklarda otoriter bir kişiliğin belirmesine yol açan ailevi faktörler aynı zamanda ana ve babanın kişiliğini de teşkil etmektedirler.

Otoriter kişilikleri, çocukluklarının geçtiği şartlar tarafından belirlenen kimseler neticede çocuklar için yaratacakları ortamda da aynı şartları gerçekleştirirler ve bu şekilde çocuklar otoriter bir kişilik kazanırlar. Böylece bu tip kişilik diğer kişilik tipleri gibi kendi kendini devam ettirir.

Mevcut bir çok deliller çocukluk devresinin ve eğitiminin yukarıda görüldüğü şekilde gelenekçi toplumlardaki otoriter kişilik yapısını ortaya çıkışında en etken faktördür. Hazel Hitson'un (8) Burma Hilred Geert'in (9) Java hakkındaki ciddi çalışmaları, Lâtin Amerika toplumları hakkındaki geniş incelemeler, buralardaki örneklerde çocukluk çevresinin yukarıda bahsedilen otoriter tipe uygun olduğunu göstermektedirler.

Bu incelemeler genellikle basit halk arasında yapılmıştır. Fakat elit çevreler arasındaki çocukluk ve kişilik özellikleri için de geçerlilikleri ispat edilmiştir.

Otoriter kişiliğin çeşitli belirgin özelliklerinin Lâtin Amerika ve Asya'nın gelenekçi toplumundan birçoğunda mevcudiyeti bu konuda daha kuvvetli bir delil teşkil etmektedir. Her ne kadar Afrika ülkeleri hakkında bu konuda bilgimiz sınırlı ise de, bu ülkelerde de aynı özelliklerin mevcudiyeti muhakkaktır. Görüldüğü gibi düşük seviyeli bir yaratıcılık gücü bu tip toplumların en önemli özelliği olmaktadır.

(7) Kişilik oluşumunun daha başka modelleri mevcuttur. Zayıf bir babanın oğlunu nasıl olup da sıhhatli bir davranış kazanabildiği enteresan bir sorudur. Buna benzer diğer ihtimallerden burada bahsedilmemiştir.

(8) «Family Patterns and Paranoidal Personality Structure in Boston and Burma» (Ph. D. Dissertation, Radcliffe College, April 1959).

(9) The Javanese Family (New York: Free Press of Glencoe Inc. 1955) ve «The Vocabulary of emotion: A study of Javanese Socialization Process», Psychiatry, Vol XXII August, 1959), pp. 225-237.

Muhtemelen bu kişilik tipi başlangıçta bilimin imkânlarından uzak insanlar için fizikî dünyanın teşkil ettiği dehşet, bu tip bir kişiliğin gelişmesine yol açmıştır. Dünyayı anlama kabiliyetinin yetersizliğine inanmış olan ilk insan çocuklarını küçüklüklerinde kıskançlıkla korumaya çalışmışlar, emniyette olmak için nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek için onları dikkatle eğitmişlerdir. Bu şekilde otoriter kişilik tipi doğmuş ve kendi kendini devam ettirmiştir. Elit tabakada daha önce açıkladığımız bedenî teknik işgücü hakkındaki küçümser tutumlar da aynı şekilde oluşup devam etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM : SOSYAL DEĞİŞİME

O halde sosyal değişme nasıl olmuştur? Teknoloji ile ilerleme ve ekonomik gelişme nasıl olup da başlayabilmiştir.

Gelenekçi toplum halinden devamlı bir ekonomik gelişme içine giren ülkeler hakkında yapılan incelemelere göre değişikliği başlatan önemli bir faktör, bazı tarihî hâdiseler neticesi daha önce saygı gören ve toplumsal hiyerarşide değerli bir mevki işgal eden alt elit grup veya grupları bu durumlarını kaybetmeleridir. Bazı toplumlarda bu küçük görülme alt elitin fonksiyon ve pozisyonuna karşı duyulan nefretin ifadesidir. Bazılarında ise yeni bir üst elitin alt gruplara ahlâksız gayri insanî ve dinsizce gözüken davranışları neticesi alt elitin ahlâk anlayışına karşı üst elite uyanan nefrettir.

İngiltere misaline karmaşıklığı dolayısıyla temas etmeksizin diğer üç örneği kısaca özetleyeceğim. 1650'lerde Rus Çarı diplomatik nedenlerle Greklerin Hıristiyanlığı uygulama şekillerinin kabulü için Ortodoks kilisesinin âdetlerinde bazı değişiklikler yapılmasını emretmiştir. İnanç sahibi kimseler bunun an'anevî inanışlarını ve ruhlarının selâmetini tehlikeye düşeceğini düşünmüşlerdir. Bunun neticesi çatışma ve cezalandırmalar, değişen şiddet dalgaları halinde 1900'lere kadar devam etmiştir. Cemiyetteki statülerine karşı hürmetin ortadan kalktığı eski inanç sahipleri ondokuzuncu yüzyılda Rusya'nın ekonomik kalkınmasında öncülük etmişlerdir. Yirminci asır hakkında bilgim yoktur.

Japonya'da 1600'de millî iktidarı elde eden Tokugama adıyla bilinen feodal bir grup getirdikleri huzur ile «Samurai»ları geleneksel fonksiyonlarından mahrum etmişlerdir. Sosyal sınıflar arasına kesin ayrımlar koymak suretiyle alt elitin devamı olan «zengin köylüleri» basit köylü haline koymuşlar ve diğer bazı feodal grupların statülerini kabile seviyesine indirmişlerdir. Japonya'nın endüstriyel devriminin icatçıları, «Samurai» ların alt kesimi ile zengin köylüler ve bilhassa bu «yeni kabileler» olmuştur.

Kolombiya'da İspanyollar 1530'larda Bogotá çevresindeki yüksek platolara, Medellin ve Cali civarındaki vadilere yerleşmişlerdir. Detayına inmeyeceğim tarihî gelişmeler neticesi iki yüz sene boyunca diğer iki bölgede yerleşenler Antioquia ve Medellin çevresindekileri hakir görmeye başlamışlardır. Bu sosyal sürtüşme bugün de devam etmektedir ve «Antioquia» lar sayılarının azlığına rağmen ekonomik icatların liderleri olmuşlardır.

Bu tip olayları, artı keski yerlerine uymıyan gruplardan «statü değerinin alınması» diye ifade edeceğim. Bu durum daha önce tam bir statü saygısına sahip bir grubun bunu tam manasıyla kaybetmesini ifade eder. Bunun neticeleri nelerdir? Aşağıda bu sonuç üzerinde durulacaktır.

Bu statü kaybından etkilenen ilk neslin yetişkinleri arasında etki çok şiddetlidir ve tezahürü huzursuzluk ve kızgınlık şeklindedir. Bunların çocukları ebeveynlerinin hayattaki rollerinin huzursuzluk verdiğini görerek onları tatmin edici bir model olarak görmezler. Alternatif roller genellikle kendilerine açık değildir. Bu yüzden ebeveynlerinin sahip olduğu şiddet ve açıklıkta rol değeri benimsemekten kaçınırlar ve ailelerinin değerlerini kendi içlerinde baskı altında tutarlar.

Bu süreç müteakip nesillerde birikir, ikinci üçüncü ve dördüncü nesilden sonra açıkça ifade edilen «normlessness» (şekilsizlik), hareketsizlik ve yabancılaşma veya Merton'un tabiriyle «retreatizm» (geri çekilme) başlar.

Bu durum Amerika Birleşik Devletlerinin güneyindeki zenci-

ler, Kızılderililer biraz toleransla birinci ve ikinci nesil göçmenlerde ve koloniyel tabakalar arasında görülür. (10).

Tarihi belgeler aynı özelliklerin Antioquenos, Samurai ve eski ortodokslar için geçerli olduğunu kanıtlamaktadırlar.

«Retreatizm» in erkekleri kadınlardan daha fazla etkilemesi cinsler arasındaki normal sosyal rol farklılığındandır. Bu nedenle nesiller sonra çekingen ve zayıf erkekler görülebilse de, bu hâle kadınlar arasında daha az rastlanacaktır. Kadınlar çocuklarının hayattan nasipliliğinin azlığı dolayısıyla onlara acıyacak ve onları sabır ve şefkatle yetiştireceklerdir. Ancak kocalarının etkensizliğine bir reaksiyon olarak çocuklarının daha etkili olması için şiddetli bir arzu duyacaklar ve çocuklarının bebeklikten delikanlılıklarına kadar bütün başarılarını sevinçle karşılayacaklardır.

Çocuk gelişmesinin masum seks devresinde, annesinin gözünde babası ile arasındaki rekabeti, kısmen kendi insiyatifi annesini memnun ettiği için, kısmen de babası zayıf olduğu için kolayca kazanacaktır.

Statü değeri elinden alınmış alt elit gruplarının bir kaç neslinde bütün aile çevreleri bu durumda değildir. Ancak bu tip çevrelerin çokluğu ve sıklığı aşikârdır. Annenin bu tip tutumlarının çeşitli kombinasyon ve sık rastlanırlığı babanın zayıflığıyla birleşerek hırslı ve sürükleyici tipte bir yaratıcılığın gelişmesi için ideal bir ortam teşkil eder.

Önemli derecede bir yaratıcılığın geliştiği, fakat huzursuzluğun ve hırslın büyük olduğu hallerde kişiler davranışlarının büyük kısmında otoriter ve gelenekçi olmak suretiyle kendilerine emniyet sağlarken, davranışlarının diğer bir kısmında son derece cesur ve yaratıcı olmak cesaretini gösterirler. Henry Ford ve J. Pierpont Morgan bu tip kişiliğe sahiptirler. Japonya'nın, Sovyetler Birliğinin ve Almanya'nın kalkınmasında bu tip kişilik çok önemli yer tutar.

Yukarıda açıklandığı şekilde zamanla, gelenekçi değerlerden kopmuş kendilerini hem kendilerine hem de çevreye ispat etmek ar-

(10) Alt elit olmayıp sade halk arasındaki guruplarda bir önceki reaksiyon, yaratıcı değil sosyal bir isyan şeklinde tezahür eder. Yer zorluğu nedeniyle teorinin o kısmı buraya alınmamıştır.

zusuyla kaynaşan, bunun için kendilerine kuvvet kazandıracak sa-
halar arayan, bu suretle de kendilerine problem yaratan elit taba-
kadan bir nevi intikam almak isteyen, yaratıcı kimselerden müteşek-
kil bir grup ortaya çıkar. Bundan başka muhtemelen şuuraltı bir
davranış olarak, kendilerini hakir gören gruba olan nefretleri bu
grubun değerlerine karşı çıkmalarına sebep olacaktır. Gerçekten,
yukarda belirtilen örnekteki hâkir görücü grup gelenekçidir ve
bu nedenle hakir görülen grup gelenekçi değerleri inkâr edip yara-
tıcılığa ve icatçılığa yönelirler.

Ne olacakları kısmen çocukluklarında dinledikleri tarih veya
folklor hikâyelerinde yahut ihtiyarların kendi hayatlarından an-
lattıkları pasajlarda beliren modeller, kısmen de kendilerini çevre-
leyen dünyada buldukları objektif fırsatlar tarafından belirlenir.

Modern dünyada gelenekçi toplumlardaki sosyal bakımdan is-
yankâr pek az gruba iktidar, tanınma ve kendi kendine ispat im-
kânını veren herhangi bir yol ekonomik başarı kadar câzip görün-
müştür. Ve bu tip toplumlardaki yaratıcı kişiler ekonomik icatçı-
lar olmuşlardır. Oldukça detaylı incelemelerde bulunduğum İngil-
tere, Japonya ve Kolombiya örneklerinde bu tip gruplar, ekonomik
gelişmeye geçişi sağlayan liderlerin büyük bir çoğunluğunu çıkar-
mışlardır.

Kolonyel toplumlarda durumun karmaşıklığını belirtmek uy-
gun olacaktır. Bu toplumlarda şiddetli bir statü saygısının geri alın-
ması hâdisesi vardır, ancak bu kolonileri işgal eden batılı işgal
grupları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu gruplar bedeni ve tek-
nik işlere karşı gelenekçi değil, modern bir değere sahiptirler. İti-
barı elinden alınmış gruplar buna sebep olan grupların değerlerini
kabul etmemek eğilimindedirler. Bu nedenle enerjilerini kolonici-
lerin mesleklerinde değerlendirmeyi red ederler. Böylece yerli elit
mensupları ekonomik güçlülüğün sembollerini elde etmek isteseler
bile, etkili endüstriciler olmak yolunda duygusal bir engel ile kar-
şılaşırlar. Bu gerçek bazen açıkça da görülebilen ikiz kıymetli, il-
gisiz ve kararsız davranışlarını açıklamaktadır.

Bazı esas noktaları yukarıda kısaca belirtilen teori, oldukça
geniş bir sahayı kapsar ve dolayısıyla bu derecede de bir hata mar-

jini ihtiva eder. Ancak kendi içersinde tutarlılığı, az gelirli ülkelerdeki sosyal, politik ve ekonomik davranışların birçok yönlerini açıklaması ve bu konuda daha geniş kapsamlı mantıkî bir izah bulunamaması gibi nedenlerle benim için oldukça anlamlıdır.

Bu teori şayet doğru ise ekonomik gelişmenin oluşabilmesi için bu mutlak ve özel tarihî şartların bulunması gerektiği anlamına gelmez. Çünkü modern tarihin şartları az gelirli ülkelerde mevcut sosyal sınıflar arasında sosyal bir tansiyon yaratmıştır. Bunların hemen hemen hepsinde yerli sosyal sınıflar arasında belli bir derecede statü saygısı azalması hâdisesi mevcuttur ve çeşitli grupların yabancılaştıkları veya kabullendikleri değerler karmaşık ve belirsizdir. Mamafih, yaratıcı kişilik farklı derecelerde de olsa açıkça görülmektedir. Emniyet, kendini ispat ve iktidar duygu ve arzusu her ne kadar Batıdakinden farklı sosyal kalıplar içinde olacaksa da birçok yaratıcı bireyi teknolojik icatlara yöneltecektir.